

Az ironikus életformától a cinizmusig

Az ironikus életforma — még ha morális szempontból is elemezzük — semmi esetre sem azonosítható egyszerűen magával a cinikus magatartással; az előbbi ugyanis sokszorosan indokolt mint az emberi magatartásmódok egyike, szorult helyzetben pedig jogos önvédelemnek látszik az ostobaság és az erőszak ellenében. A cinizmus azonban, amely fokozatosan keríti hatalmába az egyént, minden eszményt s bevett szokást keserű kiábrándultsággal zár ki magából; programja az összes értékek (elsősorban az erkölcsi értékek) tagadása vagy erőszakos relativizálása, valóságos rendszerük önkényes felborítása. Bár e természetlen tagadás kikerülhetetlen következménye tartalmában azonos azzal, amit közkeletűen nihilizmusnak nevezünk, a cinizmus gyökereit mégis elsősorban a torz emberi viszonyokban kell keresnünk. Ennek megjelenését akkor vesszük észre, ha az egyén számára az értelmes élet lehetősége minden jelentését elveszíti. Az élet különböző helyzeteiben — gyakran érezhető nyíltsággal, néha diszkrétén, az eseményekhez szótlen — találkozunk a cinizmus indítékával. Az ifjúkori álmok valóra válthatatlansága, a lehetőségekkel való félbehagyott kísérletezés, amelyben utoljára villannak fel az értelmes élet maradék fényei, ugyanúgy a kifosztott ember magányát jelzik, mint a leggépiesebb rutinélet. Ezzel persze csak a jelenségek felszínéig jutottunk el, de ha figyelembe vesszük, hogy a cinikus életforma elvileg tagadja az értelmes tevékenység hatásának, társadalmat alakító és átalakító súlyának a lehetőségét, a mélyrehatóbb elemzés szükségesét aligha kell részletesebben magyaráznunk.

A cinikus egyén megalkuvása, mely az üres aktivitás levezésében merül ki, mindenféle „élődsi” élet ultima ratiója. Ha abból a bizonyosságból indulunk ki, hogy egyrészt csakugyan szakadatlanul léteznek teljesen üres, céltalan és súlytalan bürokratikus tevékenységi típusok, másrészt, hogy számos igaz, szenvedéllyel és tudással folytatott praxis közvetlenül az élet bajain mit sem változtat, a sommás kérdés sem maradhat el. Vagyis: akkor minek a nagy buzgalom. E jelszó jegyében könnyen kerülhetnek egy nevezőre a cinikus életforma és az őszinte, bár sokszor naiv vagy felületes próbálkozások a világ lényegének megragadására. Ugyanakkor a cinizmus másik dimenziója az érzelmek elleni harccal is kapcsolatos. A cinikus egyén nem kis eltökéltséggel folytatja — a maga szempontjából következetes — lázadását az érzelmek ellen. De vajon ki lehet-e bújni az érzések „csapdájából”? A megvető ironia ugyan sokszor jogos, ha abból indulunk ki, hogy számtalan ember vagy hazudja az érzelmeket, hogy maga előtt felmentést kapjon, vagy letagadja azt; az érzelemellenesség azonban semmiképp sem fakadhat értelmes meggyőződésből. Mert ha az igazi érzelem valóban elkötelezettséget jelent, erősebbet a házassági és baráti hűségre vonatkozó összes filiszteri játékszabálynál, akkor az elkötelezettség (vagyis bizonyos értékek helyének rögzítése és azok vállalása), illetve a cinikus életforma egymást kizáró tendenciák.

A cinikus egyén a kockázatoktól és a feszültségektől való féltelmében szintén következetlen marad. Látszólag rugalmas életstílusa mindenkor arra irányul, hogy eleve kiküszöbölje életéből a konfliktusokat, akár csak mint lehetőségeket is. Mint minden életténynek, ennek is strukturált szerkezete van, fokozatai, de valamennyi fokozata és szintje tartalmazza a megpróbáltatás, a helytállás és a katarzis lehetőségét. A cinikus számára azonban a megpróbáltatás csupán nem várt „műszaki hiba”, olyan kiküszöbölendő tényező „királyi közérzete” szempontjából, amelyet a jövőben mindenképp el kell kerülnie. Ebből eredően a helytállást a naiv lelkek szorgalmi feladataként értelmezi, nem szólva a katarzistról, melyet eleve fölöslegesnek tart.

A konfliktusok elkerülése ennél fogva az egyén életének titkos centrumává válik. Ám mivel senki sem születik cinikusnak, legfeljebb azzá lesz, még a legcinikusabb ember egyéniségén is óhatatlanul átüt a hajdani becsület és tenniakarás egy-egy nyoma. Éppen ezért a cinikus magatartást nem a perspektívtalansággal, hanem a perspektívesztéssel írhatjuk körül.

A cinizmusnak persze azzal a típusával is gyakran találkozunk, amelyben az erények bűnökbe csaphatnak át. Laroche-foucaultól Nietzscheig az arisztokratikus és a polgári kultúrában még létezett egy olyan oppozíció, amelyben a cinizmus a tisztánlátás feltétele volt; ilyen értelemben valóban nem egy gondolkodói karakter sajátossága volt. De már Laclós remekművével, a „Veszedelemes viszonyokkal” ábrázolódik az az ellenáramlat, amelynek lényege az élődsi élet körülbástyázása, az egyén lelki nyugalmanak és külső büntetlenségének biztosítása. Ha valaki „életfilozófiát” és szenvedélyt hazudik öngazolásképpen, mindenképp partikuláris érdekből cselekszik. A feleség és a férj viszonyát csakúgy, mint a baráti kapcsolatokat, gyakran szövik át a hazug megváltás hajlamai, amelyek ráadásul egy szerepre, nem pedig valóságosan létező emberre irányulnak. Mindezt nyilván nem elegendő csak tudomásul venni, a felismerésből ugyanis a legritkább esetben születik pozitív törekvés egyéni életünk megújítására. A felismerés olykor csak a hitvesztettséget erősítheti az egyénben.

Miből születik hát újra a cinizmus? A válasz meglehetősen egyszerű: azokból a hamis emberi viszonyokból, amelyekben a szavak és a tettek közötti feszültség és ellentmondás az értelmes emberi létforma kialakításának lehetőségét gátolja, s az üres szerepjátszás válik kizárólagossá. Fontos társadalmi tény ez, mely csak egy hosszú történelmi folyamatban tűnik el nyomtalanul. A cinizmus elítélése mégis elengedhetetlen, mivel sohasem igazolhatjuk a „semmilyen értéket nem tisztelő, minden eszményt s bevett szokást keserű kiábrándultsággal kigúnyoló magatartást”. Szakadatlanul szembesítenünk kell a cinikus embert tetteivel és azok következményeivel. Így derülhet ki csupán, hogy a szerepjátszás, a többszörös öncenzúra és önkontroll kvázi-jellege a teljes kiüresedéshez vezet. Ennél fogva válhat előtűnik világossá a cinizmus tarthatatlansága.

Természetesen, a cinikus egyén nemcsak az erények és értékek lefokozásában érdekelt, hanem abban is, hogy mind több ember törvényesnek nyilvánítsa helyzetét. S ebbe a legitimizálásba óhatatlanul sok ember belekerül. Csak egy pillantást kell vetnünk a kezdeményező, kísérletező magatartás gátjaira, s a kérdések maguktól adódnak. Miért van az, hogy az alkalmazkodó, mindig mindennel egyetértő embereknek soha semmi bajuk, holott magatartásuk a lehető legidegenebb egy humánus társadalom szellemétől, ugyanakkor a szókimondó, kezdeményező, kockázatot is vállaló embereket összeférhetetleneknek tartják, akikkel nem lehet együtt dolgozni, akiktől ajánlatos minél hamarabb megszabadulni, holott ez a magatartás van a társadalom hasznára? Miért nem veszi fel a legtöbb ember a harcot a körülmények és viszonyok megváltoztatásáért, vagy miért nem adják vissza megbízatásukat, ha nem látnak reményt arra, hogy feladatukat jó lelkiismerettel elláthatják? A kérdéseket vég nélkül szaporíthatnánk, a lényeg — a cinizmus társadalmi megerősítése, még ha közvetett formában is — változatlan marad. Hogy ennek — hosszabb időszakra vonatkozóan — milyen társadalmi következményei lesznek, azt egyelőre csak sejtjük, éppen úgy, ahogy alig látható annak következménye, hogy a nyílt, őszinte, semmilyen félelemtől nem bénított magatartásforma miért válik egyre ritkábbá?! De a változtatás logikáját kutatni — akár csak a kérdések pontos megfogalmazása szintjén is — erkölcsi kötelességünk, hasonlóan ahhoz a követelményhez, hogy emberi viszonyaink formálását szemtől-szembeni kapcsolatainkban kell mindenekelőtt elkezdenünk.

Kerékyártó István